

LÄNSSTYRELSEN
UPPSALA LÄN

Jan Karlsson
Tel: 018- 17 52 18

BESLUT

1 (6)

1996-08-30

221-2890-94

DK

Byggnadsminnesförklaring av Österby bruk inom fastigheterna Österbybruk 1:255, 1:332, 1:305, 1:355 och 1:116, Films socken, Östhammars kommun

---

BESLUT

Länsstyrelsen förklarar med stöd av 3 kap 1 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. Österby bruk inom fastigheterna Österbybruk 1:255, 1:332, 1:305, 1:355 och 1:116, Films socken, Östhammars kommun för byggnadsminne och meddelar enligt 3 kap 2 § samma lag följande skyddsföreskrifter.

Skyddsområde:

Skyddsområdet omfattar det med särskild linje avgränsade området på situationsplanen (bilaga 1).

Byggnadsminnet Österby bruk består av följande byggnader:

1. Herrgården, uppförd under 1760-talet
2. Vårdshusflygeln, uppförd 1734
3. Brygghuset/Ateljén, uppförd 1767, ombyggd i början av 1900-talet
4. Vagnslidret och klensmedjan, uppförda under 1700-talets slut och 1820-30-talen
5. Orangeriet, uppfört under 1760-talet
6. Stallängan, uppförd under 1760-talet, ombyggd under 1790-talet
7. Spruthuset, uppfört under 1820-talet, ombyggt år 1836
8. Sadelmakarlängan, uppförd under 1820-talet
9. Lider/garage, uppfört under 1800-talet
10. Saltbod, uppförd under 1700-talet
11. Järnskrivarens bostad/trädgårdsmästarbostad, uppförd under 1600-talet, ombyggd under 1800-talet
- 12-13. Snickeri- och hjulmakarverkstäder/bostadshus "Ostarna", uppförda ca 1740, ombyggda under 1800-talet
- 14-15. Bostadshus, uppförda vid sekelskiftet år 1900
16. Uthus, samtida med bostadshusen nr 14-15
17. Uthus, uppfört under senare delen av 1700-talet
- 18-19. Magasin, uppförda under 1800-talet
- 20-21. Magasin, uppförda under senare delen av 1700-talet

Länsstyrelsen i Uppsala län

Postadress: 751 86 Uppsala Besöksadress: Hamnesplanaden 3
Telefon: 018 - 17 50 00 Telefax: 018 -17 53 16 Postgiro 3 51 73-4 / 6 88 03-6

22. Vallonsmedjan, uppförd år 1794
23. Kolhus, uppfört under 1700-talet
24. Ånghammaren, uppförd 1860, tillbyggd 1889 och 1897-1900
25. Kolhus, uppfört under senare delen av 1800-talet
26. Kolhus, uppfört under senare delen av 1800-talet
27. Labbi, uppfört under senare delen av 1800-talet
28. Brukskontoret, uppfört under 1730-talet
29. Brygghus till brukskontoret, uppfört under 1700-talet
30. Uthus till brukskontoret, uppfört under 1800-talet
- 31-43. Bostadshus, uppförda under 1700-talet, ombyggda under senare delen av 1800-talet
- 44-57. Uthus till bostadshusen 31-43, samtida
- 58-66. Bostadshus, uppförda under 1880-talet
- 67-75. Uthus till bostadshusen 58-66, samtida
76. Klockstapel, uppförd under 1700-talet

Skyddsföreskrifter:

Byggnaderna får inte rivas, flyttas eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras.

I byggnaderna får ingrepp inte göras i stommar eller äldre planlösningar.

I byggnaderna 1-3, 6-8, 11, 22, 28 och 32 får ingrepp i eller ändring av äldre fast inredning inte göras. Till fast inredning hör golv, paneler, dörrar, fönster, tak, foder, listverk samt eldstäder. Ändring av äldre ytskikt får inte ske.

Byggnaderna skall underhållas så att de inte förfaller. Vård och underhållsarbeten skall utföras på ett sådant sätt och med sådant material att byggnadernas kulturhistoriska värden inte minskar.

Skyddsområdet får inte ytterligare bebyggas. Ej heller får inom skyddsområdet vidtas sådana åtgärder med staket, murar, mark, vegetation, alléer, park, dammar och monument så att områdets karaktär förvanskas.

Om särskilda skäl föreligger för ändring av byggnadsminnet i strid mot meddelade skyddsföreskrifter, får Länsstyrelsen lämna tillstånd härtill enligt 3 kap 14 § kulturminneslagen.

Länsstyrelsen och länsmuseet lämnar råd och anvisningar rörande underhållet av byggnaderna och värden av skyddsområdet.

Redogörelse för ärendet

År 1979 väckte Länsstyrelsen fråga om byggnadsminnesförklaring av Österby herrgård och viss angränsande bebyggelse.

1996-08-30

221-2890-94

Bebyggelsen har dokumenterats i samband med de senaste årens upprustningsarbeten. Utifrån detta material har Länsstyrelsen sammanställt ett förslag till byggnadsminnesförklaring av den äldre delen av Österby bruk. Den utökning av byggnadsminnet som gjorts utifrån det ursprungliga förslaget motiveras av att hela bruksmiljön utgör en sammanhållen kulturhistoriskt värdefull miljö.

Förslaget har remitterats till fastighetsägarna Bruno Liljeforsstiftelsen, HSB Uppsala, Östhammars kommun och Byggnadsfirma Bröderna Eriksson AB samt till Riksantikvarieämbetet, Upplandsmuseet, Films församling, Dannemora hembygdsförening och Östhammars kommuns byggnadsnämnd och kulturförvaltning för synpunkter.

Från samtliga, förutom Dannemora hembygdsförening som ej svarat, har inkommit yttranden som tillstyrker en byggnadsminnesförklaring. Upplandsmuseet anser även att fastigheterna Österby 1:85 och Österby 1:89 ska ingå i byggnadsminnet. Länsstyrelsen bedömer att dessa fastigheter, som gränser till byggnadsminnet och som funktionellt hör till bruksmiljön, har ett tillräckligt skydd genom bestämmelser i detaljplan. Gimogatan utgör en strikt avgränsning av byggnadsminnet, de båda fastigheterna omges av blandad bebyggelse utan kulturhistoriskt värde.

Kulturförvaltningen i Östhammars kommun föreslår att klockstapeln och Oppdammen i sin helhet ska ingå i byggnadsminnet. Länsstyrelsen har, efter hörande av Films församling, upptagit klockstapeln på förteckningen över de byggnader som omfattas av skyddsföreskrifter. Länsstyrelsen bedömer att den badanläggning som anlagts vid Oppdammens östra sida inte har någon historisk anknytning till bruket i övrigt och att Oppdammen av det skälet inte kan ingå i byggnadsminnet. Samma sak gäller Missionskyrkan som Films församling, genom ordförande Ingemar Nordin, föreslagit ska ingå i byggnadsminnet. Länsstyrelsen bedömer att byggnaden har ett kulturhistoriskt värde men att byggnaden funktionellt inte hör till bruket. Det får utredas vidare om Missionshuset kan utgöra ett separat byggnadsminne.

Byggnadsnämnden i Östhammars kommun har framfört att de interiöra skyddsföreskrifterna i vissa fall är överdrivet restriktiva. Länsstyrelsen vidhåller uppfattningen att de kulturhistoriska värdena i interiörerna kräver specifika skyddsföreskrifter, vilket inte behöver omöjliggöra kommande erforderliga förändringar med hänsyn till den dispensmöjlighet kulturminneslagen medger. Bruno Liljeforsstiftelsen har redovisat planer på inredande av ett Bruno Liljeforsmuseum i huvudbyggnaden. Länsstyrelsen bedömer att detta inte är oförenligt med byggnadsminnet. HSB Uppsala ekonomiska förening har noterat att den byggrätt som finns på deras fastighet utsläcks i och med byggnadsminnesförklaringen. HSB har inga ersättningsanspråk för denna byggrätt.

Motivering

Österby var under medeltiden en utgård till Örby, sedermera Örbyhus. Närheten till gruvan i Dannemora fick stor betydelse för utvecklingen i Österby. Med hjälp av tyska experter började Gustav Vasa bygga upp en mer organiserad järnbruksrörelse. Kronan anlade år 1565 ett bruk i Österby med inriktning på produktion av krigsmaterial. Dagens herrgårdsdamm anses härröra från denna äldsta anläggning.

På 1620-talet utarrenderades kronobruken och år 1626 blev Willem de Besche arrendator i Österby. Året efter blev Louis de Geer medarrendator, och år 1643 köpte de Geer bruket. De Geers framsynta ledning och inflyttade vallonsmeder gav bruket ett första uppsving.

Österby var i släkten de Geers ägo fram till år 1758 då det Grilliska handelshuset övertar anläggningen. Under Grillarnas ägarskap inföll brukets andra storhetstid. Under denna tid började den nuvarande herrgården uppföras.

Efter det Grilliska handelshusets konkurs övertogs bruket år 1802 av Per Adolf Tamm. Denne var ägare under en lång tid och utvidgade järnbruket betydligt. Perioden kan sammanfattas som brukets tredje storhetstid.

Tamms arvingar stod bakom det år 1876 bildade Aktiebolaget Österby bruk. År 1916 sammanslogs bruken Gimo och Österby under namnet Gimo-Österby Bruks AB. Stora nyanläggningar byggdes för martinverk, stålsmedja och valsverk vid denna tid. Fagersta AB övertog bruket år 1927 och drev det som Österbyverken fram till nedläggningen i slutet av 1970-talet. Delar av det senare anlagda industriområdet är fortfarande i bruk.

Herrgårdsanläggningen, vallonsmedjan och ånghammaren och viss angränsande bebyggelse ägs och förvaltas sedan år 1972 av Bruno Liljeforsstiftelsen.

Redan under 1600-talet erhöll bruket sin nuvarande planläggning. I takt med att bruket växte skärptes kraven på ordning och planmässighet.

Vattendragen och dammarna gav lokalisering åt hamrarna; i Österby anlades tre hamrar. Smedjan vid herrgårdsdammen har anor från 1500-talets tysksmede och ombyggdes till vallonsmedja under 1600-talet. Smedjan erhöll sin nuvarande utformning år 1794. Kolhuset är sammanbyggt med smedjan. Den övre hammaren anlades senare och var i drift till slutet av 1800-talet. Byggnaderna kvarstår, kraftigt ombyggda. Rester av den nedre hammaren från 1600-talet ingår i det nya industriområdet norr om byggnadsminnet.

För att minska problem med vattenbrist i de gamla dammarna beslöt bruket att uppföra en ångdriven hammarsmedja som stod klar år 1860. Efter nedläggningen av de äldre

hamrarna år 1889 utbyggdes och moderniserades Ånghammaren. Till denna hörde två större kolhus och ett labbi där smederna kunde vila mellan arbetspassen.

Herrgårdsanläggningen påbörjades under 1730-talet för att stå klar först på 1770-talet. Flyglarna byggdes först. Den östra stod klar som bostadshus år 1734 och den västra invigdes år 1735 som brukskyrka. Flyglarna är tvåvåninga stenhus under rymliga säteritak. Vid samma tid gjorde arkitekten Carl Hårleman ritningar för trädgårdens och parkens anordnande. Även dessa arrangemang tog lång tid att färdigställa, alléerna började inte planteras förrän år 1769. Då var herrgårdsbygget redan igång, enligt uppgifter lades grundstenarna år 1763.

Ritningarna till herrgården gjordes av den tyske byggmästaren Elias Kessler som även ritade herrgården i Hargs bruk. Då herrgårdsbygget drog ut på tiden anlätades även arkitekten Erik Palmstedt att föreslå förbättringar i byggnadens proportioner och karaktär. Bland annat den barockmässiga takhuven på mittpartiet tillskrivs Palmstedt.

Herrgårdens ekonomibyggnader: brygghuset, stallängan, vagnslidret och klensmedjan, uppfördes i anslutning till eller strax efter herrgårdsbygget; orangeriet stod klart tidigare, kanske i början av 1760-talet.

Samtida med flyglarna är Brukskontoret som har en yttre utformning som överensstämmer med herrgårdsflyglarna. Till byggnaden hör även senare uppförda brygghus och uthus.

Brukets arbetarbostäder är koncentrerade till två gator mellan Herrgårdsdammen och Oppdammen. Bostadshusen längs Gimogatan är uppförda under 1700-talet och ombyggda under senare delar av 1800-talet. Bostadshusen längs Långgatan är uppförda under 1880-talet. Samtliga är orienterade med långsidan mot gatan och uppförda i en och halv våning med reveterade fasader. Husen innehöll från början två lägenheter om rum och kök med separata ingångar på gavlarna. Bakom bostadshusen är faluröda uthus av trä placerade.

Den plan som bruket utbyggdes kring är tydligt avläsbar än idag. Bebyggelsen har genomgått få väsentliga förändringar och den sammantagna miljön med byggnader, dammar, gator och parkanläggningen är kulturhistoriskt ytterst värdefull.

Herrgården med dess välbevarade ekonomibyggnader är en medvetet skapad anläggning med ett högt arkitekturhistoriskt värde.

Den från början av 1500-talet obrutna järnbrukstraditionen har ett stort industrihistoriskt värde som åskådliggörs av bevarade byggnader och anläggningar. Vallonsmedjan är den enda autentiskt bevarade i landet. Ånghammaren och kolhusen speglar på sitt sätt industriutvecklingen under det sena 1800-talet.

LÄNSSTYRELSEN
UPPSALA LÄN

BESLUT

6(6)

1996-08-30

221-2890-94

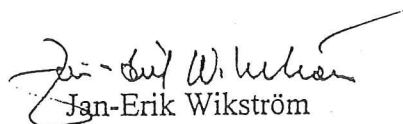
I Österby finns alla de komponenter som utgjorde den klassiska bruksmiljön bevarade - smedja, arbetarbostäder och herrgårdsanläggning. Österby bruk ingår i och utgör en väsentlig del av ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

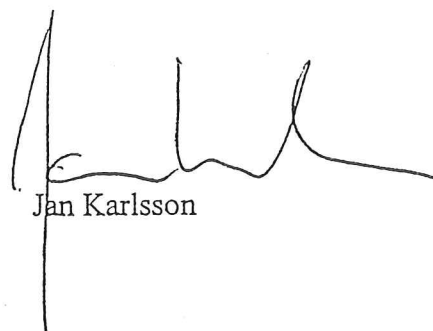

Beslutet kan enligt 3 kap 19 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. överklagas hos Länsrätten i Uppsala län, se bilaga 3. Enligt 3 kap 21 § samma lag gäller detta beslut omedelbart även om det överklagas.

Detta beslut har fattats av styrelsen. I beslutet deltog landshövding Jan-Erik Wikström jämte ledamöterna Barbro Andersson, Anders Ekström, Bror R Eriksson, Gunnar Hedberg, Lennart Hedquist, Leif Hällström, Mats O Karlsson, Ingvar Karlén, Lars-Olof Lindell, Stephen Pettersson, Mats Sjöborg och tjänstgörande suppleanterna Bengt-Olov Eriksson och Irene Stridh.

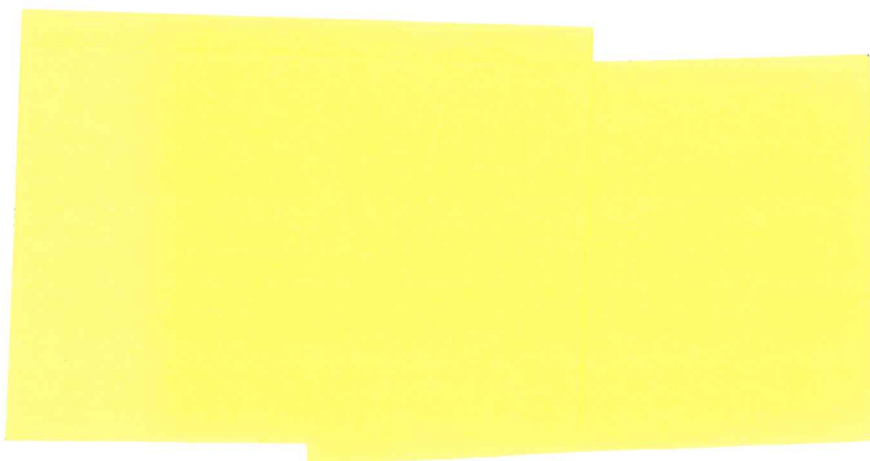
I den slutliga handläggningen av ärendet har deltagit länsantikvarie Eklund, länsarkitekt Lundgren, länsassessor Gustafsson och förste antikvarie Karlsson, föredragande.

Jan-Erik Wikström

Jan Karlsson

Bilagor:

- Utdrag ur ekonomiska kartan (1)
- Situationsplan över skyddsområdet (2)
- Hur man överklagar (3)

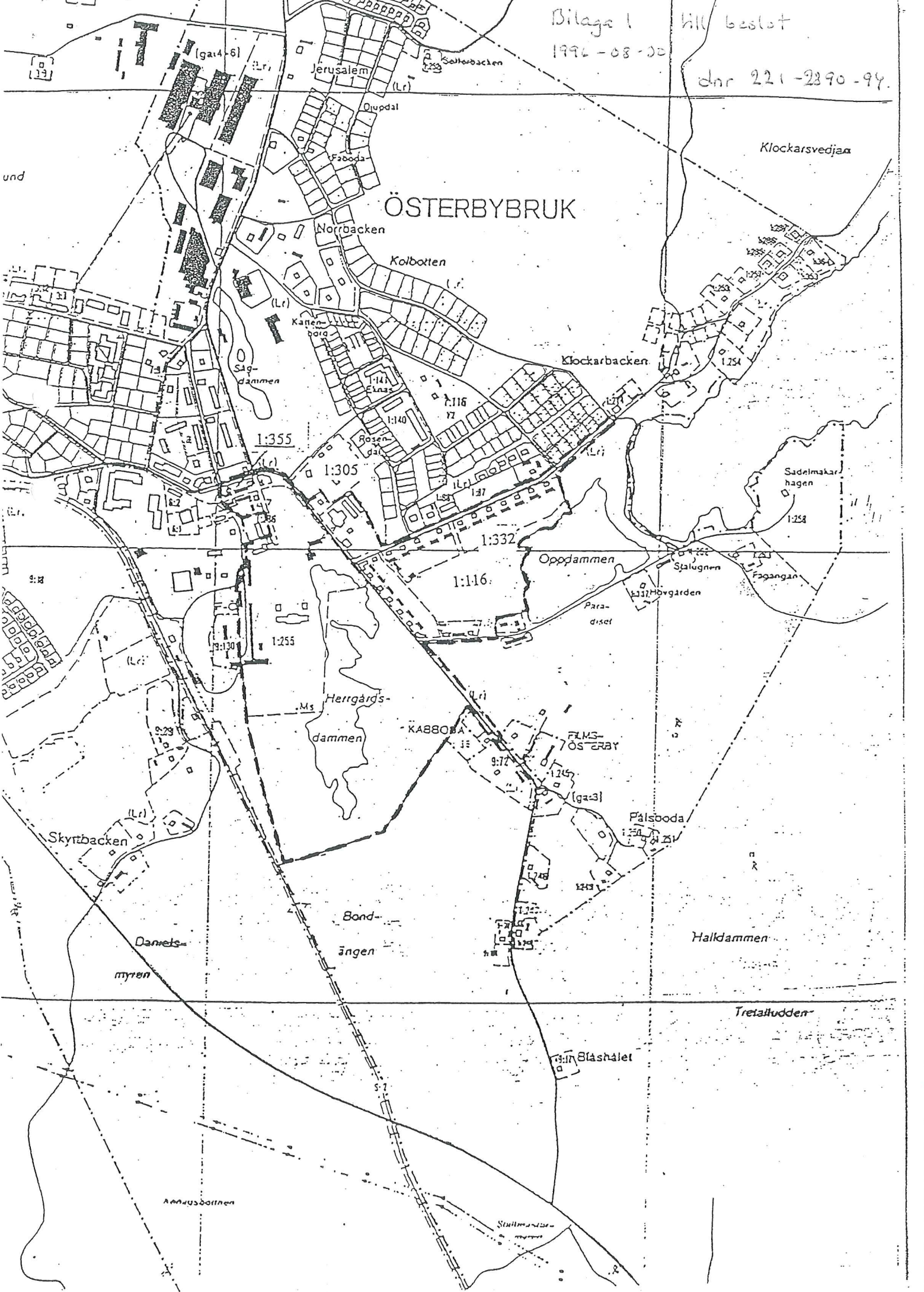

Bilaga 1
1996-08-20

hll beslut

dnr 221-2390-94

und

ÖSTERBYBRUK

Haldammen

Tretalludden

Danrets-
myren

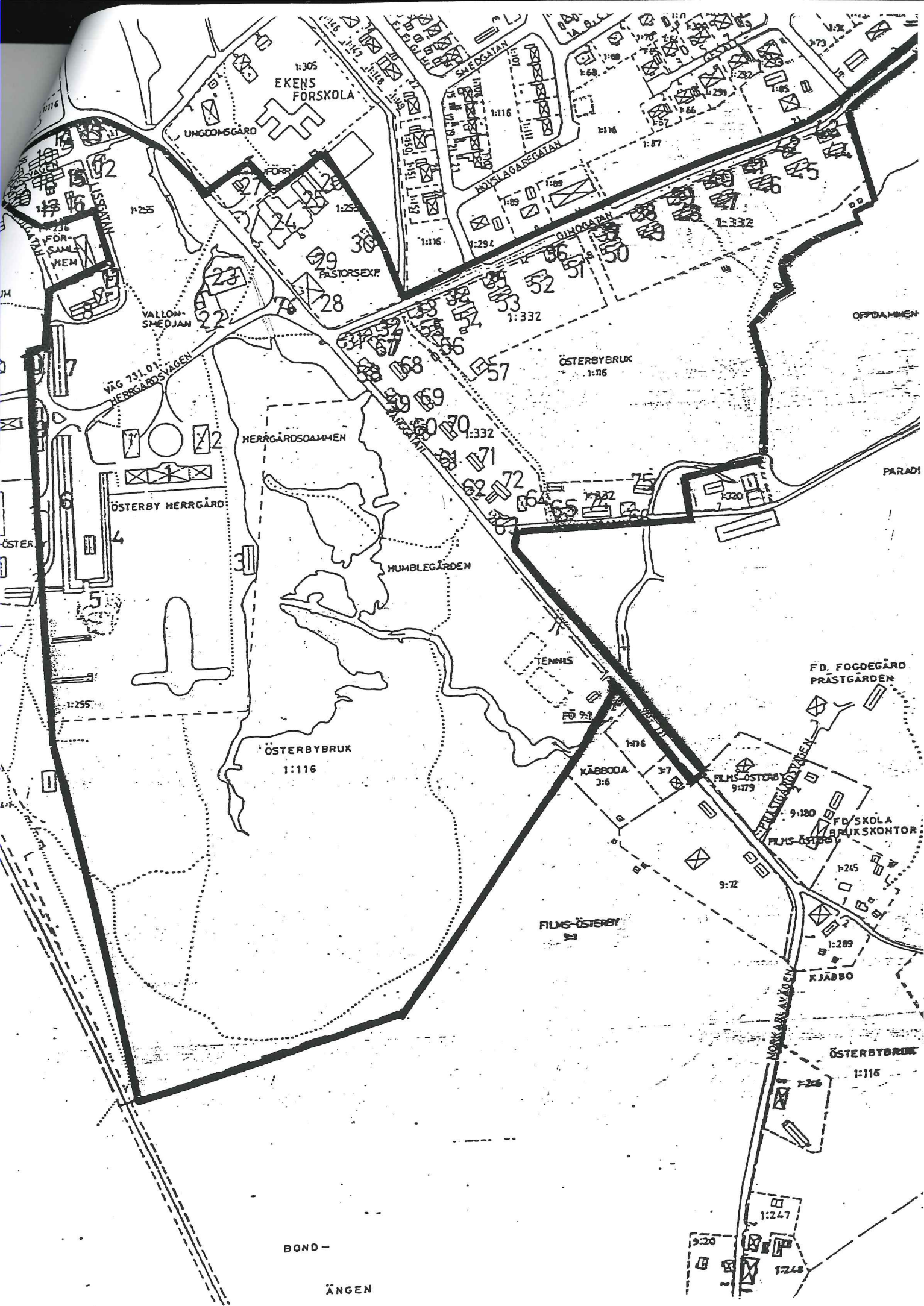
Bond-
ängen

Blåshålet

Ånåsdammen

Stallstrå-

1:305
EKENS
FORSKOLA

UNGDOMSGÅRD

1:252

PASTORSEXP

VALLON-
SMEDJAN

VÄG 731.01
HERRGÅRDSVÄGEN

HERRGÅRDSOAMMEN

ÖSTERBY HERRGÅRD

HUMBLEGÅRDEN

ÖSTERBYBRUK
1:116

ÖSTERBYBRUK
1:116

FILMS-ÖSTERBY
9:3

KÄBBOA
3:6

FD. FOGDEGÅRD
PRÄSTGÅRDEN

FD/SKOLA
BRUKSKONTOR

KJÄBBO

ÖSTERBYBRUK
1:116

BOND-
ÄNGEN